

Agócs Gergely

Bijnöger hős éneke

■ A magyarság etnogenezise s különösen annak korai szakaszai iránti érdeklődést a kezdetektől meghatározta a keleti származástudat. Ennek mintegy kivetüléseként a modern társadalomtudományok kialakulásának korszakában az „őshaza” területének meghatározása s az onnan őseinkkel együtt kiáramló „rokon” népek megtalálása a művelt közvéleményt is erősen foglalkoztató, elsőrendű kérdéssé lépett elő. Mivel a honfoglalást megelőző korszakokban keletkezett források rendre csak szűkszavú s nemegyszer félrevezető útbaigazítással szolgálnak, kézenfekvő volt, hogy a kérdés tisztázását a történetírás társtudományaitól: a nyelvésztől, a régésztől s nem utolsó sorban a néprajztudomány művelőitől várták. Talán nem véletlen, hogy e szakemberek közreműködésével, sokszor gazdag életművek terepkutatásainak és elemzéseinek, vaskos kötetekben testet öltő eredményeinek összegzése nyomán egy egész sor őshazaelmélet és „ellenelmélet” született. A válaszokat ugyanis a múltnak oly mélységeiben mutatkozó összefüggések vagy sejtések alapján kellett felvázolni, amelyekben – a hitelt érdemlő adatok kellő mennyiségének hiányában – a mégoly egyértelműnek tűnő felvetésekkel szemben is gyakran merültek fel kételyek. A későbbi fejleményekről már sokkal részletgazdagabb kép tárul elénk. Amikor a magyar törzsszövetség szereplői a korai középkor keleti tájainak homályából kilépnek a történelem színpadára, s megszapornak a velük kapcsolatos írásos források, ezekben már egy harcias és öntudatos, élénk kapcsolatrendszerrel működte-tő, progresszív mozgásban lévő társasággal találkozhatunk. Valószínűleg a konkrét adatokkal szolgáló krónikák és egyéb dokumentumok is hozzájárultak ahhoz, hogy a honfoglalást közvetlenül megelőző korszaknak az összehasonlító nyelvészet, a régészet vagy az etnográfiai komparasztika szakemberei viszonylag kevesebb figyelmet szenteltek. A IX–X. századi magyarokról szóló egyik legértékesebb dokumentumot Konstantinos Porphyrogenetos, bizánci császár *De administrando Imperio*

(*A birodalom kormányzásáról*) című művében találhatjuk. Szerencsénkre ez a mű egy sor követi jelentést, illetve idegen követek látogatásának – ma így mondanánk – jegyzőkönyvét is tartalmazza, melyek között két magyar vezér: Tevel fia Tormás és Kál fia Bulcsu karcsának beszámolóját is olvashatjuk:

„Tudnivaló, hogy Árpád fiai mind meghaltak, de unokái: Fali, Tasi és Taksony életben vannak.

Tudnivaló, hogy Teveli meghalt, és az ő fia, barátunk, Termacsu, aki a minap jött fel Bulcsúval, Turkia harmadik fejedelmével és karchájával. Tudnivaló, hogy Bulcsú, a karcha Kalinak, a karchának a fia, és hogy a Kali tulajdonnév, a karcha méltóság, valamint a gyula is, amely nagyobb a karchánál.”

(Moravcsik Gyula fordítása nyomán)

Tormás és Bulcsu a Kr. u. 950 körüli időpontban gyakorlatilag tollba mondták a császárnak a honfoglalás történetét, és e híradást megtűzdeltek mindazon politikai, illetve hadi események ecsetelésével, melyek alapján a császár tájékozódhatott a műben türköknek (illetve „turkoknak”) nevezett magyarok helyzetéről. Azzal a kérdéssel, hogy a forrás miért éppen ezen a néven említi vezéreink népét, s hogy miért nem tér ki arra a körülményre, hogy a törzsszövetség tagjai esetleg egy másik terminust (is) használnának az önelnevezésre, most ne foglalkozzunk. Jelentésükből megtudhatjuk, hogy a magyarok honfoglalása a Kazár Kaganátus területéről vagy annak befolyási övezetéből indult el, s hogy a magyarokhoz csatlakozott a kazárságból kiszakadt kabarok három törzse is. (Bő két és fél évszázaddal később, talán e szövetségkötés emlékét örököltette meg az Anonymusnak nevezett P. mester, művének a magyaroknak behódoló s Kijev alatt hozzájuk szegődő „kun” vezérekről és népiükéről szóló fejezetében.) A bizánci dokumentum arról is tudósít, hogy a kabarok a magyarokkal egyenrangúak voltak, és hogy ők „tanították a türkokat a kazárok nyelvére”. A császár művéből megtudhatjuk azt is, hogy a

magyar törzsszövetség „szavartoi ászfaloi”-nak nevezett része hátramaradt és keletre húzódtott, illetve hogy a két néprész mintegy fél évszázaddal a Kárpát-medencébe való bevonulás után még élénk, kölcsönös diplomáciát folytatott. A mű egyéb adatai is arra utalnak, hogy a kazárok és a magyarok közvetlenül a honfoglalás előtt szoros, együttműködő viszonyban álltak egymással. Ilyen

például a dinasztikus kapcsolatok építésének mozzanata, melyben a kazár nemesség és a magyar fejedelmi család kötelékeiről értesülhetünk:

„A türkök hét törzsből állottak, de sem saját, sem idegen fejedelem felettük soha nem volt, hanem valamiféle vajdák voltak közöttük, akik közül az első vajda volt az előbb említett Levedi. Együtt laktak a kazárokkal három

esztendeig, s minden háborújukban együtt harcoltak a kazárokkal. Kazária fejedelme, a kagán vitézségükért és szövetségükért nemes kazár nőt adott feleségül a türkök első vajdájának – akit Levedinek neveztek vitézségének nagy híre és nemzetsége fénye miatt –, hogy tőle gyermeket szüljön, de a sors úgy akarta, hogy az a Levedi nem nemzett azzal a kazár nővel gyermeket.”

(Moravcsik Gyula fordítása nyomán)

Nem zárható ki, hogy ennek a házasságnak emléke állt Kézai Simon krónikájának megjegyzése mögött, melyben Hunor és Mogor az alánok fejedelmének, Dulának leányait veszik feleségül. Kézai ennek értelmében a „húnokat és a magyarokat” anyai ágon egyenesen az alánoktól eredezteti.

„Hatodik évre tehát kimenvén véletlenül, a pusztában Belár fiainak nejeire, kik férjeik nélkül sátrakban tanyáznak, s gyermekeikre bukkának, kiket is vagyostól sebes nyargalva a Meotis ingoványaiba vivének. Történt pedig, hogy azon gyermekek közt az alánok fejedelmének, Dulának két leányát is elfogták, kiknek egyikét Hunor, másikat Mogor vevé nejül. S ezen nőktől vették eredetöket minden húnok és magyarok. S miután azon ingoványok közt hosszasabban időztek, lón, hogy igen erős nemzetté kezdtek növekedni, és a tartomány öket befogadni és táplálni nem bírta.”

(Szabó Károly fordítása nyomán)

Mindezek a vonatkozások egyértelműen indokolják, hogy a néhai Kazár Kaganátus területén, azaz a mai Orosz Föderáció déli részén, a Don, a Volga és a Kaukázus által közrezárt háromszögben ma élő népek történelmének és kultúrájának vizsgálatát a magyar társadalomtudományok kiemelten fontosnak tartják. A Kaukázus északi előterében élő türk, iráni, illetve kaukázusi nyelveket beszélő népek története azért is lehet fölöttébb izgalmas a magyar művelődéstörténet számára, mert e népek egy részéről egyértelműen kimutatható, hogy őseik már a Kr. u. VII–VIII. században is a mai településterületeiken éltek, azaz hogy a magyar honfoglalást megelőző időktől fogva folyamatos megtelepedésükkel számolhatunk. A magyar nyelvi és egyéb kulturális párhuzamok – ilyen pl. a magyar népzene keleti kapcsolatrendszere – indokolják, hogy az itt élő népcsoportok közül elsősorban a türk balkárok, karacsájok, nogajok és kumukok hagyományos kultúrájának vizsgálatával foglalkozzunk.

Oroszország észak-kaukázusi térségébe – a Kabard-Balkár és Karacsáj-Cserkesz köztársaságok, valamint Dagesztán területére – más népzene-kutató és folklorista kollégák bevonásával eddig három hosszabb gyűjtőutat szerveztem. Az első kiutazást 2000 szeptemberében sikerült megvalósítani, amikor elsősorban balkár falvakban végeztünk népzenei terepkutatást. Ekkor a karacsájok között csak három napot tudtunk eltölteni. A második gyűjtőútra 2007 augusztusában került sor, amikor is a hét évvel korábban meglátogatott községek mellett az eddig számomra feltáratlan völgyekben is készítettem felvételeket, sőt, ezúttal a Kubány-melléki nogaj településeken is sikerült a magyar összehasonlító zenefolklorisztika szempont-

jából nagy értékkel bíró dallamokat rögzíteni. A harmadik gyűjtésre 2014 őszén került sor, amikor Somfai Kara Dávid turkológus kollégámmal a dagesztáni kara nogajok félsivatagos szállásterületén, valamint Mahacs kala környékén, a Kaukázus előhegyeinek kumuk falvaiban dokumentáltuk a zenefolklór értékeit.

E gyűjtőutak során a sok-sok nyilvánvaló, nemegyszer gyakorlatilag dallamazonosságot mutató népzenei párhuzam mellett olyan egyéb folklóradatok, illetve járulékos információk is előkerültek, melyek súlya indokolja az elkezdett feltáró munka folytatását. Ilyen érdekes adat például az, hogy a karacsáj-balkár nép neve déli szomszédjaik, a grúziai szvánok nyelvében *szovarti*. Magukat egyszerűen *taulunak*, azaz hegylakóknak nevezik, de egymás megszólítására az *alan* kifejezést használják. Külső megnevezésük, azaz a *szovarti* népnév a sok feltárt folklorisztikai párhuzammal együtt számunkra egy nagyon izgalmas kérdést vet fel. Az eddigi feltárt adatok alapján ugyanis nem zárhatjuk ki, hogy a karacsájokban és a balkároknak az említett bizánci forrás „*szavartoi ászfaloi*”-nak nevezett, keleten maradt szavárd-magyar néptörredék mai utódait tisztelhetjük.

„Amikor a türkök és az akkor kangarnak nevezett besenyők közt háború ütött ki, a türkök népe vereséget szenvedett és két részre szakadt. Az egyik rész kelet felé, Perzsia vidékén telepedett le, s ezeket a türkök régi nevén mostanáig *szavartoi ászfaloinak* hívják, a másik rész pedig vajdájukkal és vezérükkel, Levedivel nyugatra ment lakni az Etelküzü nevezetű helyekre, amely helyeken mostanában a besenyők népe lakik.”

(Moravcsik Gyula fordítása nyomán)

Az itt rendelkezésemre álló terjedelmi keret nem teszi lehetővé, hogy akár csak vázlatosan is összegezzem az eddig feltárt, magyar párhuzamokkal rendelkező észak-kaukázusi türk folklór adatokat. Ezért egy olyan hősenekszöveg balkár változatát szeretném bemutatni, mely eddig csakis a tauluk hagyományanyagából került elő. Bijnöger hős énekét több mint húsz változatban sikerült eddig rögzítenem. A Nart eposz részeként számon

tartott történet érdekessége, hogy a magyar csodaszarvastörténet-törredékek szinte összes ismert mozzanatát tartalmazza. A karacsájok és a balkárok ma Mohamed próféta hívei, őseik azonban viszonylag későn, csak a XVII–XVIII. század fordulóján csatlakoztak az iszlám-

hoz. Korábban a térségben tevékenykedő ferences szerzetesek igyekeztek a taulukat a keresztény hitre téríteni, de ha elfogadták is a krisztusi tanokat, az ósvallásuknak számító tengriánus hit istenségeit továbbra is tisztelték, illetve rítusait továbbra is gyakorolták. Az ezekhez tartozó rítusénekek, illetve szokások és hiedelemcselekmények a folklór szintjén máig megtalálhatók, és a folkloristák számára dokumentálható állapotban jelen vannak a karacsájok és balkárok hagyományos kultúrájában. Széles körben elfogadott tételnek számít, hogy a középkori magyar krónikákban, valamint a regősénekekben felbukkanó csodaszarvas-motívumok egy valaha koherens eredetmonda, esetleg az elveszett magyar hősepika valamely totemisztikus elemeket tartalmazó darabjának a fennmaradt fragmentumai. Amint láthatjuk, a magyar anyagból ismert törredékek Bijnöger hős énekében is a szövegtípus felismerhetően rokon változatának egyes meghatározó mozzanatait alkotják.

BIYNÖGERNI JİRİ**BIYNÖGER HÓS ÉNEKE***Gezox ulu da ol jigıt tuwgan Biynöger*

Vitéznek született Gezoh fia, Biynöger

Erle ičinde da maxtalıp kelgen batır ed

A férfiak közt dicsérték bátorságát

„Tamata karındašing Umar ol it awruwdan awruydu”

„Idősebb fivéred Umar betegségben szenved

Anga jararik ol ak maralni sütü-dü

Arra gyógyír a fehér szarvasünő teje”

„Anı tutarik a ana karındašingı iti-di”

„Azt megfogni csak anyai rokonaid kutyája képes”

Biynöger bardı da ana karındašına it tiley

Biynöger el is ment az anyai rokonaihoz a kutyáért

Ana karındašları egečten tuwganča körmelle

Anyai rokonai nem nézték, hogy néjük gyermeke

Ala Biynögerge it küčüklerin bermelle

Ők Biynögernek kutyakölyköt nem adtak

„Sanga it bermegen iti kibik it bolsun!

„Neked aki kutyát ad, maga is legyen kutya!

Da ol kesi da Biynöger kibik tüp bolsun!”

Ő maga is vesszen el, ahogy te, Biynöger!”

„İzi bila bardım Kubadıylaga it tiley

„Utána elmentem a Kubadijokhoz egy kutyáért

Ala bermesele da ne madar bolsun” – dey

„Ha ők sem adnak, akkor mit tegyek?” – mondta

„Kubadıyları wa oy konak kibik kördüle

„A kubadijok igazi vendégként fogadtak

*Manga tuttula da eger itlerin berdiler*Fogták és egy agár¹ kutyát adtak nekem*Billay kün kelsin a menin süymegen kanlıma!”*

Ilyen nap szálljon az engem utáló ellenségemre!”

Üč ayaklı bir kiyik čıktı allıma

Erre egy háromlábú szarvas termett előtte

Eki ayagından a üçünčüsü bek biyik

Két lábánál a harmadik sokkal hosszabb

Eki müyüzü wa etge čančılğan šiš kibik

Két szarva olyan, mint a rablólóhús nyársai

Endi ol kiyikni men süre izlay tebredim

Akkor azt a szarvast én üldözni kezdtem

Ullu Basxanni wa kar tawlarına örledim

A nagy Baszkhan völgyének havasaiba felmentem

Arip-talıp a sagışxa batıp olturdum

Kimerülve gondok közt lelültem

Uwču bašligimı kar jummakladan tolturdum

És a vadászruhám kapucnijába hódarabokat tettem

Akilimı da uzakka atıp tašladım

Elvesztettem a józanságot

Ol kar jummakladan a basxıčla etıp bašladım

És a hódarabokból egy létrát emeltem

Örlep čikkan em ol kiyin tawnu bašina

Azon felmásztram egy meredek hegy csúcsára

Mudaxlik keldi da Gezox ulunu janına

De akkor nagy kín szállt Gezoh fiára

Karadım-karadım, men kiyigimi körmedim

Hiába fürkésztem, nem láttam a szarvasom

Dagi da bir-az bargandan sora esledim

Miatán tovább mentem, akkor észrevettem

Sora men kiyikke bilay aytıp sorgan em:

Aztán a szarvastól így kérdeztem:

– Ey tamaša, jaširmay aytçı, sen kimse?

– Hé, te csoda(lény) ne csapj be, mondd meg ki vagy?

Kerti da sen šaytanmisa, jinmise?

Valójában sátán vagy, vagy dzsinn?

– Men – degen edi ol – šaytan da jin da tüyülme

– Én – mondta ő – nem vagyok sátán, sem dzsinn

*Apsatini kizi Fatimat degen ma menme*Apszati² lánya vagyok, Fatímat az én nevem*Ašadıng, ičting da sen etibizden toymadıng*

Ettél is ittál is, de a húsunkból nem laktál jól

Kaya-ıranda da sen bizge jašaw koymadıng

A sziklaszirteken sem hagytál nekünk békét

*Alay bolsa da men sanga bir-eki 'algış' eteyim*Ezért én most egy pár 'áldást'³ mondok rád*Töben janıng bir tengiz bolsun, terk bolsun*

Alattad legyen tenger, örvénylő

Ogarı janıng bek biyik bolsun, kök bolsun

Feletted legyen magas, kék ég

Eki kündeş bir-birin körmez bek bolsun

A két vetélytárs (ég és tenger) ne is lássa egymást!
Ma ani ičinde wa jaşar küniüng köp bolsun!
 És köztük te sokáig éljél!

„Ay, men tübedim şaytanča bir kiyikke

„Ó, én találkoztam egy sátáni szarvassal
Süre ketip a čikkan em čingil biyikke
 Üldöztem, és úgy másztam fel erre a sziklaszirtre

Ol tar aytšanča töben janim terk boldu

Épp ahogy ő mondta, alattam örvény lett
Ogari janim a biyik čingil kök boldu
 Felettem pedig a magas ég lett

Ma ol iranda da jaşar küniüm köp boldu

Azon a sziklaszirten sok napot töltöttem
Kiyigimi etken kargiši kabil boldu
 A szarvasom átka beteljesült

Ol tar iranda men on beş künnü jaşadim

Azon a szűk sziklán tizenöt napig éltem
Bilek şawgütlerimi wa jirtip ašadim
 Karom izmait letépve megettem

Uwču it nögerim manga karap ürgende

Vadász kutya társam mikor rám nézve ugatott
Tar kaya-iranda kiyinliklani körgende
 Amikor a szűk sziklaszirten szenvedtem

But čabaklarimdan kesip ma itke ašattim

A kutyámat combom levágott húsával etettem
Kesim bila birge on beş küni jašattim”
 És magammal együtt tizenöt napig éltettem”

Umar karındaşim bir aman tüş körgen ed

Umar fivérem egy rossz álmot látott
Da billay işleni bolurun bilgen ed
 Ő tudta, hogy ez fog történni

Da siz karagiz Umarni körgen tüšüne

Lássátok, Umar mit álmodott
Ol izley bargan-dī ma Biynöger üšüne
 Elment megkeresni Bijnögert

Karındaşı Umar Biynögeri tas etti

Umar fivére Bijnögert nem találta
On altı könden awruw üšüne keldi
 Tizenhatodik napon talált rá a betegre⁴

– *Karındaşim, bu aman küni sanga nek keldi?*

– Testvérem, ez a szerencsétlenség hogy szakadt rád?
Ol iranlaga kuş da kirmey-di, tüş! – dedi
 Arra a sziklára a madár sem száll, gyere le! – mondta.

Biynögeri endi kolundan juk kelmey-di

Bijnöger már semmit sem tehetett
Ol bekleengen da eter amalın bilmey-di
 Hiába próbálkozott, nem talált kiutat

Awruwlu Umar Xolamga kuwgun etti

Beteg Umar Kholamba követet küldött
Malkar, Čegem, Basxan da kalmayın jetti
 Malkar, Csegem, Baszkan⁵ népe is eljött

Ala tik iranda ma Biynögerdni kördüle

Ők a meredek szirten látták Bijnögert
Boluşluk ete almay izlarına kettile
 De nem tudtak segíteni, így hazatértek

Karındaşı Umar tuwrasından a ketmey-di

Fivére, Umar nem tágított tőle
Ne tilese da Biynöger etmey-di
 De bárhogy kérte, Bijnöger nem tette meg

Umar dey: Endi izima kaytayim

Umar így szólt: Én is hazatérek
Tüşmeseng da sanga eterimi aytayim
 Ha nem jössz le, elmondom mit teszek

Tamata kizingi küni-čikkannga satarma

Idősebb lányod napkeletre adom férjhez
Kiči kizingi wa küni-batxannga atarma
 Kisebbik lányod napnyugatra küldöm el

– *Umar – dedi – seni sözleringi bileme*

– Umar – mondta –, én tudom mit akarsz
Alanı aytıp sen menden juk da tapmaysa
 Hiába mondd, én nem teszem meg

Babugentde bar-dī meni bir tos katinim

Babugentben van egy kedvesem
Ani körsem, bar edi bek köp aytır zatim!
 Ha őt látom, neki elmondom bánatom!

Biynögeri tilegin Umar bek kabil kördü

Bijnöger óhaját Umar meghallgatta
Tos katinına barıp xaparın bildirdi:
 És a kedvesének róla hírt vitt:

– *Kabartida kelinim, sen tursang a öрге!*
Kabarti⁶ menyecske, kelj most fel!
Bijnöger tosung xazir-di körge kiriwge!
Bijnöger, kedvesed nemsokára sírba száll!

Tos katinī turdu, tangnga deri xant etti
Kedvese felkelt, és hajnalig sietett
– *Bijnöger ölgen jerde ölüirme – dep ketti*
– Ahol Bijnöger meghal, én is haljak meg – mondta

Mičimay tebredi eki butun at etip
Megállás nélkül haladt, lába volt a lova
Jilay-jilay barad kölek allin köl eti
Sírva ment, az ingén patakzott a könny

Butlarin, eki kolun da kamči etti
Lába és kezei mint a lovas ostora
Terlep-küyüp Bijnöger tosun a ol jetti
Izzadva, kimelegedve ért kedveséhez, Bijnögerhez

– *Uyalmasam, sanga jeter edi bilegim*
– Ha tudnám, karommal érintenélek
Kabil bolsun bügün a sanga etken tilegim!
Az én kívánságom ma teljesüljön!

Men kesim tikken köleging üsüngde
A magam varrta inged van rajtad
Sen kalay tüškense uw-irannga bu künde?
Te hogy kerültél arra a vad szirtre?

Ol ak kölegingi ma közleringe čirmači
A fehér ingemet kösd a szemedre
Atlinlingi da učundan tutup birgači
A kutyádat hátrahagyva vessed le magad

Aytxanima ugay deme da, sen tingilači
Ne utasíts vissza, hallgass meg!
Men tiken kölekni közleringe da čulgači!
Az általam vart inggel takard el szemed

Oy aytxanlay etti da, irandan sekirdi
Úgy tett, ahogy ő mondta, leugrott a szirtről
Mičimayin a bir kan xirttikla kekirdi
Rögvest sok vérrögött hányt akkor

Mindan čikkan edi jigit, temir ırgaklay
Mint a vaskaró olyan volt, mikor elment
Andan a endi ol čulganip jün gulmaklay
Most olyan lett mint egy gyapjú gombolyag

Jangiz kekeli tüštü tosunu allina
Csak porhüvelye esett a kedvese elé
Ol sagat tosu da kiptisin urdu karnina
Kedvese akkor ollójával hasba szúrta magát

(Oghari Malkar, Kabard-Balkár Köztársaság,
Somfai Kara Dávid fordítása)

Vegyük sorra a szöveg egyes, a magyar töredékekből ismert elemeit! Számunkra tanulságos lehet már a két vadászó testvér nevének etimológiai vizsgálata is. E két személynév megjelenése ezen a helyen nézetem szerint nem véletlen. Az Umar-Hunor, illetve a Bijnöger-Benger/Venger (azaz Magyar) személynévek hasonlatossága szembeötlő, s tegyük hozzá, hogy a türk nyelvekben az m-b (egyes esetekben az m-b-v) egymás váltóhangjaként funkcionálnak. Ide kívánczik az az adat is, mely szerint a tauluk közeli nyelvrokoni, a szomszédos nogajok egyik folklór szövegében, Köten batir, azaz Köntöny vitéz (!) hősenekében említésre kerül a „magyar király”, aki ott is „Benger királ” néven szerepel. Talán a *Gezoh* személynév, azaz a testvérek apjának neve is párhuzamba állítható a magyar Géza személynévvel, de megjegyzendő, hogy a magyar krónikák egyik csodaszarvasát üldöző (nem mellesleg „kun” származásúnak mondott) hősünk teljes neve is *Böngér* fia Bors:

„Akkor ez a négy úr egymás közt tanácsot tartott, és a hozzájuk hű lakosok kérésére megállapodott abban, hogy a sereg harmada a föld lakosaival együtt a Zólyom-erdőbe megy, és ott az ország határán kőből meg fából is hatalmas erősségeket csinál, hogy a csehek vagy lengyelek lopás vagy rablás végett valamikor be ne jöhessenek az országba. Közös elhatározással evégre Böngér fia Borsot küldötték ki vitézeivel. Mikor a Garam folyó mellett lovagoltak, egy szarvas futásnak eredt előttük, és nekivágott a hegytetőknek. Bors nagy sebesen üzöbe fogta, és a hegyormon lenyilazta. Majd midőn azokat a hegyeket ott körös-körül szemügyre vette, az a gondolata támadt, hogy várat épít ott. Azonnal össze is gyűjtött sok-sok várnépet, és egy magasabb hegy ormán igen erős várat emelt; egyszersmind a maga tulajdon nevét ruházta rá, úgyhogy Bors várának hívják.”

Anonymus: *Gesta Hungarorum* (Pais Dezső fordítása)

A magyar csodaszarvas-adatok egyik ellentmondásos eleme, hogy míg a Kézai Simon krónikájában felbukkanó, a magyarok ősapáit a meotiszi ingoványokba vezető szereplő szarvasünöként, azaz nőstény állatként jelenik meg, addig a regösénekeinkben már csodafíú szarvassal, azaz hím állattal találkozunk, hiszen hangsúlyozottan szarvai vannak, melyek „Ezer ága-bogán ezer misegyertya / Gyújtatlan

gyúladjék, oltatlan aludjék”. *Bijnöger hős énekében* ugyanígy találkozunk mindkét ivarirányban értelmezhető jellemzőkkel, hiszen Bijnögernek egyértelműen a szarvasünő tejét kell elhoznia, ugyanakkor első találkozásuk alkalmával, a lény alakját leíró strófában azt olvashatjuk, hogy „Két szarva olyan mint a rablólús nyársai”. *Bijnöger hős énekét* a magyar regösénekek anyagával leginkább párhuzamba állító epizód a hős párbeszéde az üldözött lényvel. Itt a szarvas – miután üldözője utólérte – megáll, szembefordul Bijnögerrel (Gezoh fiával), s közli vele, hogy őt nem lehet levadászni, hiszen ő nem egy halandó szarvas, hanem Apszatinak, a vadászat istenének gyermeke. E toposz édes testvérével találkozhatunk regösénekeink szövegeiben is, amikor itt az üldöző szerepét viselő Szent Istvánhoz (aki – ne feledjük – szintén Géza fia) így szól a csodaszarvas:

„Ne séss, ne séss, uram Szent István király,
az én halálomra
Mert én nem vagyok tenéked vadlövő vadad
Hanem én is vagyok az Atyaistentől hozzád követ”

(Dozmat, Veszprém m.)

Az isteni lényt üldözése révén mintegy megszégyenítő hős megátkozása, majd megbűnhődésének jelenetei a Bijnöger-történetek más változataiban is szerepelnek, s a hősepika szokványos fordulataiként jelennek meg. Számunkra a magyar hősmesék egyik legismertebb típusából, a *Fehér ló fia* történetéből lehet ismerős a segítőtjét (ott a griffmadarat, Bijnöger esetében a kutyáját) saját combjának húásával etető hős motívuma. *Bijnöger hős énekének* más változataiban megjelenik a „szarvas, kijelöli egy szakrális épület megépítésének helyét” motívum is, mely mozzanattal a magyar középkori forrásokban is találkozhatunk, ahol Szent Lászlónak megjelenik egy csodás szarvas, majd amikor a lény eltűnik, a király elhatározza, hogy azon a helyen építteti meg a váci székesegyházat.

Úgy vélem, mindezek a párhuzamok azt mutatják, hogy regösénekeinknek a magyar középkori krónikák csodaszarvasairól értekező, illetve ide vonatkozó szövegtörödékei nem véletlenszerű, hanem genealógiai kapcsolatban állnak az Elbrusz északi lejtőin élő karacsájok és balkárok élő folklórában máig dokumentálható *Bijnöger hős énekének* történetével. A magyar folklór alakzatainak az észak-kaukázusi türk népek körében egyre nagyobb számban mutatkozó párhuzamai emellett arra is ráirányíthatják figyelmünket, hogy az Európát a késő ókortól kezdődően több hullámban érintő, keleti irányból elinduló népvándorlás színterein élő mai népek hagyományos műveltségének vizsgálata a jövőben is bőven adhat feladatot a magyar néprajzkutatók számára.

JEGYZETEK

- 1 Eger = agár
- 2 Apszati a balkárok ősvallásában a vadászat istene
- 3 Algış = áldás, itt átvitt értelemben ‚átkot’
- 4 Itt: bátyjára
- 5 Balkárföld gleccserpatakjainak völgyei
- 6 Itt: a kabardok népéből (a kaukázusi nyelvcsaládhoz tartozó nyelvet beszélő szomszédnép) való